

**VOSTOČNAJA PRUSIJA. S DREVNEIŠICH VREMION DO
KONCA VTOROI MIROVOI VOINI.* KALININGRAD:
KALININGRADSKOJE KNIŽNOJE IZDATELSTVO, 1996**

RYTŲ PRŪSIJOS ISTORIJA KALININGRADIEČIŲ AKIMIS

Paulius Jankauskas

Tyrinėdami daugiakultūrių kraštų istoriją, paprastai susiduriame su interpretacijomis, nulemtomis istoriko, tyrėjo valstybinės, kultūrinės, politinės priklausomybės. Vienas iš tokių mums artimų kraštų yra Rytų Prūsijos teritorija, turėjusi įvairių pavadinimų ir nepastovias politines ribas. Kaip žinia, kraštas, daugiausia buvęs vokiečių kultūros dominantėje, šiuo metu padalintas tarp trijų – Lenkijos, Rusijos ir Lietuvos – valstybių. Suprantama, šiems kraštams Rytprūsių vardas skamba skirtingais tonais. Tačiau, būdami artimi šiam kraštui, turime girdėti vienas kitą.

1996 m. Kaliningrado srityje išėjusi knyga “Vostočnaja Prusija”¹ – puiki galimybė susipažinti su šios Rusijos srities gyventojų ir mokslininkų supratimu apie kraštą, kuriame jie gyvena. Knyga apima laikotarpį nuo seniausiųjų laikų, t.y. akmens amžiaus, iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, o tiksliau – iki Kaliningrado srities suformavimo. Knygos autoriai pažymi suprantą, kad knygos pavadinimas ne visiškai atitinka aptariamą daug platesnį šio krašto istorinį laikotarpį. Paaiškinama, kad Rytprūsių pavadinimas sukelia daugiau emocijų ir įspūdžių, kas ir lėmė pasirinkimą. Recenzuodami šią knygą, ir mes remsimės Rytprūsių terminu.

Knygą rašė ne vienas autorius, o kolektyvas. Buvo sutelktos bene geriausios Kaliningrado srities mokslininkų, tyrinėjančių Rytprūsių problematiką, pajėgos, pasitelkti kolegos iš kitų Rusijos mokslo institucijų. Štai archeologinį knygos skyrių parašė prof. V. Kulakovas, ilgus metus iš Maskvos važinėjantis į šią sritį kasinėti. Kiti autoriai: V. Galciovas, V. Isupovas, G. Kretininas, M. Klemenševa, K. Lavrinovičius, V. Sergejevas. Kiekvienas iš jų pagal savo mokslinę specializaciją parašė atitinkamus knygos skyrius, kurių iš viso yra penkiolika, savo ruožtu suskirstytų į smulkesnius skyrelius.

Prieš pradėdami išsamiau nagrinėti knygos turinį, atkreipiame dėmesį, jog tai yra pirmasis darbas, nuosekliai apžvelgiantis visą Rytprūsių krašto istoriją ne tik Kaliningrado srityje, bet ir visoje Rusijos istoriografijoje. Tad ir patys knygos autoriai įžangoje pripažįsta, kad kai kurie klausimai aptarti fragmentiškai, o į kitus ir visiškai neatsakyta². Suprantama, jog neįmanoma viename darbe aptarti visų problemų, ypač kalbant apie tokį didžiulį istorinį laikotarpį. Nors dėl to galbūt ir nukencia knygos stiliaus patrauklumas, autoriams vengiant rimtesnių ar originalesnių interpretacijų, dažnai apsiribojant tik faktų išdėstymu, kuriant istorinį atpasakojimą.

Pirmoje knygos dalyje apžvelgiamas gentinis krašto laikotarpis iki pasirodant Ordinui, akcentuojamas prūsiškasis veiksnys. Nemažai remiamasi Grunau kronika, daug kalbama apie kultūros reikalus – iš pradžių aisčių, vėliau prūsų. Pirmą kartą rusų kalba publikuojama dalis Simono Grunau kronikos, kalbančios apie Brutenio ir Vaidevučio atėjimą į prūsų kraštus.

* V. Isupov, G. Kretinin ir kt.

Taigi ši knygos dalis, kurioje rašoma daug apie pagonišką tikybą ir mitus, yra gana romantiška, daugiausia, manyčiau, nulemta autoriaus V. Kulakovo vizijos. Ypač tai ryšku tolesnių skyrių kontekste, kur kritiškai ir neigiamai vertinamas vokiečių Ordino pasirodymas. Nedideliame įvade apie bendrą viduramžių Europos situaciją teigiama, kad tuo metu šalia pradėjusios formuotis klasikinės ispanų literatūros, pražyduosio Italijos meno, etc. Europoje gyvuoja ir religinis fanatizmas, inkvizicija, neapykanta kitatikiams, su kuo teko susidurti ir prūsams³. Autoriai pabrėžė, jog jų kritiški Ordino politikos šiame krašte vertinimai nereiškia, kad yra pritariama tarybinės istoriografijos pozicijai, kalbančiai apie tūkstantmetę vokiečių imperijos ekspansionistinę politiką, apibrėžiamą terminu “Drang nach Osten”. Tuo pat metu pabrėžiama, kad Ordino veiksmai moralės požiūriu yra nepriimtini. Tai, žinoma, gana originali pozicija – viduramžių politinius ir kultūrinius procesus vertinti nelabai apibrėžtais moralės kriterijais. Su panašia situacija susiduriame ir skaitydami emociškai išreikštas pastabas, jog valdančioji viršūnėlė nesirūpino masių švietimu, dėl to visuomenė buvo labai agresyvi.

Cituojami įvairūs dokumentai, leidžiantys susidaryti gana išsamią nuomonę apie viduramžius bendrai ir konkrečiai Prūsijoje⁴.

Du knygos skyriai skirti Hohencolernų valdymui, visų pirma, žinoma, Albrechto ir su juo susijusioms religinėms, kultūrinėms bei politinėms reformoms. Gana išsami apžvelgiama politinė to meto Baltijos regiono situacija, leidusi Albrechtui įvairių diplomatinių ir politinių žingsnių dėka išsikovoti galimybę sekuliarizuoti savo kraštą ir 1525 m. paversti jį hercogyste. Pabrėžiant Albrechto kultūrinius projektus, čia pat pažymima, jog nereikia apsigauti hercogą traktuojant kaip didelį kultūrininką – tai, be abejo, buvo tik dar vienas svertas, siekiant politinės galios⁵. Tačiau niekas negalės sumenkinti žengtojo hercogo žingsnio 1544 m. įsteigiant Karaliaučiaus universitetą. Čia kalbama apie didelę įtaką universitete turėjusią profesūrą, kilusią iš Lenkijos ir Lietuvos, apie dviejų valstybių santykius XVI – XVIII a. Šio laikotarpio aptarimas baigiamas Septynmečiu karu, yra paminėta teisinga ir švelni Rusijos valdymo politika, neturinti jokių ekspansionistinių aspiracijų⁶. Panašus Rusijos politikos ir armijos elgesys bus dar ne kartą įrodinėjamas ir kituose šios knygos skyriuose. Tolesnėse dalyse yra pabrėžiama, kad XVI a. prūsų žemių užkariavimo idėja buvo išsemta, tačiau kraštui įsisavinti prireikė maždaug dar dviejų amžių. Per šį laikotarpį iš įvairiais būdais atsiradusių gyventojų vokiečių, lenkų, lietuvių, prancūzų, olandų susiformavo originali vokiška bendruomenė, tuo pat metu krašto pietuose daugiau kalbėjusi lenkiškai, o šiaurės rytuose – lietuviškai⁷.

Nuo XVI a. atsiranda galimybė kalbėti apie užsimezgančius glaudesnius santykius tarp Prūsijos ir Rusijos. V skyrius skirtas šių dviejų valstybių kontaktų panoramai XVI – XVIII a. Ilgą laiką Ordino ir Rusijos santykiai buvo įtempti, nors ir prekiauta tarp Hanzos miestų. XVI a., formuojantis centralizuotai Maskvos Rusijai, su Prūsija suartėjama, turint bendrą priešą – Lietuvos ir Lenkijos valstybę. Suformuotas politinis Rusijos valstybės tikslas – įsitvirtinti prie Baltijos jūros neišvengiamai sukėlė būtinybę palaikyti vienokius ar kitokius santykius su Prūsija. Jei sutiksime su mintimi, kad istorijos uždavinys yra padėti mums suprasti dabartį, taps aišku, kad šie istoriniai momentai kaliningradiečiams yra labai svarbūs, nes įrodo, jog Rusijos valstybės ryšiai su Rytprūsiais yra istoriškai pagrįsti. Ši istorinė vizija vėliau sustiprinama. Petro Pirmojo apsilankymo Prūsijoje faktą knygos autoriai interpretuoja kaip patvirtinimą, jog šiam kraštui likimo ir istorijos buvo numatyta tapti tiltu tarp Europos ir Rusijos⁸. Tai, žinoma, akivaizdi aliuzija į šiandieninę mus dominančio regiono padėtį. Skyrius

apie 1757 – 1762 m. laikotarpį, kai Rytprūsiai buvo Rusijos provincija, yra vienas ryškiausių knygos akcentų.

Manytume, jog sprendimas ne tik aprašyti Prūsijos krašto praeitį, bet ir parodyti tai kaip dalį bendros Europos istorijos, o dar tiksliau, – kaip dalį, be kurios Europos istorija neįmanoma, buvo metodologiškai sėkmingas. Tai aiškiausiai atsiskleidžia skyriuje, kur kalbama apie šviečiamąjį amžių Prūsijoje bei jos iškiliausią žvaigždę – Imanuelį Kantą. Šis skyrius parašytas su dideliu dėmesiu, akcentuojant ir Rusijos mokslo pasaulio glaudžius ryšius su Rytprūšiais ir visa Europa. Tai dar labiau suartina aptariamo krašto praeitį su Rusijos istorija, padarant ją savotiškai savu. Toliau, nagrinėjant XIX – XX a., bus nemažai vietos skirta Karaliaučiaus universitetui Albertinai ir jo mokslininkų laimėjimams, ypač tikslųjų mokslų. Šis nemažas dėmesys krašto mokslui ir kultūrai yra lyg atsvara ištisiems knygos skyriams, skirtiems tik įvairioms karinėms akcijoms ir diplomatiniais mūšiams, pvz., skyriuje apie Napoleono karus. Čia, beje, daug dėmesio skiriama Tilžės taikai, svarbiam aktui Rusijos istorijoje.

Kalbant apie XIX – XX a. pradžią Rytprūsiuose, aptariamos vykdytos administracinės reformos, ekonominis vystymasis, visuomeninis-politinis gyvenimas. Tačiau kuo arčiau mūsų dienų, tuo daugiau kontroversinių klausimų.

Tyrinėjant Pirmojo pasaulinio karo rusų kovas Rytprūsių teritorijoje, neišvengiama klausimų apie nukentėjusius civilius gyventojus. Nors autoriai pripažįsta, kad rusų kareiviai skriaudė vietinius, apie tai diskutuoti atsisakoma, pabrėžiant, kad bendra tvarka Rusijos armijoje buvo nebloga, o įvairūs incidentai dažnai provokuojami priešininkų armijos⁹. Ši savotiška faktų atrinkimo koncepcija ypač gerai taikyta, analizuojant Antrąjį pasaulinį karą ir krašto virtimą Kaliningrado sritimi.

Trumpai aptariama jau klasikine tapusi diskusija apie Raudonosios armijos kareivių žiaurų elgesį Nemersdorfe. Keliais faktais yra atmetami teiginiai, jog šio kaimo vietiniai gyventojai buvo žiauriai išžudyti raudonarmiečių. Visas triukšmas yra suverčiamas fašistų propagandai. Ir vis dėlto negalėtume kaltinti knygos autorių nepakankamu dėmesiu tokiems karštiems klausimams. Aišku, kad išnagrinėti visas kontroversines temas vienoje knygoje neįmanoma, todėl svarbiausia, kad problema nenutylėta, skatinanti tolesnius tyrinėjimus.

Vis dėlto kai kas šioje knygoje tikrai galėjo būti padaryta, tačiau taip neįvyko, ir tai mes turime pasakyti. Nepriimtina savo kareivių žiaurumą teisinti prieš žiaurumu¹⁰. Keista okupuoto krašto gyventojų tragediją pateisinti viskuo kaltinant fašizmą. Fašizmo atneštas nelaimės, atsakomybę už jas vokiečiai seniai pripažino ir įvairiausiais būdais stengiasi išpirkti savo kaltę. Ar ne laikas pradėti kalbėti ir apie kitą pusę?

Knygos autorių nuomone, karo metu ir iš karto po jo Rytprūsiuose vykę procesai tiksliausiai atskleisti vieno vokiečio išsakytoje pozicijoje: “Kada mes rodėme rusams žvėriškai nužudytuosius, jie traukė pečiais ir susijaudinę kalbėjo apie motinas ir tėvus, seseris ir brolius, kurie taip pat buvo nužudyti, ir pasakojo apie savo sugriautą tėvynę ir visas tas baisybes, kurios ten nutiko... Man labai gaila, kad dėl neįsivaizduojamų žiaurumų, o tiksliau – rusų keršto, daugelis vokiečių nemano, kad reikia prisiminti savo pačių kaltę ar jausti kaltės jausmą už kitiems atneštą neteisybę...”¹¹. Ironiška, bet ar tikrai knygos autoriai suprato šios citatos autoriaus siūlomą požiūrį į savo istoriją, ar tik perskaitė pažodžiui.

Ne visai įtikinamas argumentas, kad po karo visiems buvo vienodai sunku. Akivaizdu, jog vokiškoji bendruomenės dalis buvo ypač spaudžiama, ką iš dalies patvirtino kad ir “Vilko vaikų” fenomenas¹².

Reziumuojant reikia pabrėžti keletą dalykų. Kaip nurodoma ir knygos įvade, plačioje prūsų praeities apžvalgoje yra akcentuojami Rusijos ir Prūsijos santykiai. Platus kontekstas ir didelis naudotos literatūros bei archyvinių dokumentų sąrašas leido iškelti daug klausimų, kuriais pasidomėti galbūt norės šios knygos skaitytojai. Nors knygoje nemažai iliustracijų ir žemėlapių, tačiau pastarųjų profesionalesnių ir tikslesnių stinga. Turint omenyje didelį knygos informatyvumą, prieduose nebūtų trukdęs Prūsijos valdovų sąrašas su papildoma informacija, kaip tai buvo padaryta A. Gubino ir V. Strokino knygutėje¹³. Vis dėlto tai yra puikus istorikų darbas apie *savo* kraštą, leidžiantis kaliningradiečiams būtent taip jį pajusti.

Išnašos

- ¹ *Isupov V., Kretinin G.* ir kt. Vostočnaja Prusija. Kaliningrad, 1996.
- ² Ten pat. P. 10.
- ³ Ten pat. P. 74.
- ⁴ Ten pat. P. 127.
- ⁵ Ten pat. P. 170 – 171.
- ⁶ Ten pat. P. 225.
- ⁷ Ten pat. P. 188.
- ⁸ Ten pat. P. 226.
- ⁹ Ten pat. P. 375.
- ¹⁰ Ten pat. P. 447.
- ¹¹ Ten pat. P. 448.
- ¹² Pačiau apie tai: *Kibelka R.* Wolfskinder. Berlin, 1996.
- ¹³ *Gubin A., Strokin A.* Očerki istorii Kenigsberga. Kaliningrad, 1991.